

ВЗАЄМОРОЗВИТОК УРБАНІЗАЦІЙНИХ ТА ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Ключові слова: урбанізація, демографія, міграції, народжуваність, розселення, перепис

Вступ. Постановка проблеми. Урбанізація в Україні є відображенням взаємодії різноманітних процесів у суспільстві, викликаних змінами соціально-економічних умов за останні десятиліття. Міста стрімко змінюють свою чисельність, функції і зони впливу, міграції населення і забудова є здебільшого неконтрольованими. Ситуація супроводжується надзвичайно складною демографічною ситуацією з найвищим у світі ступенем депопуляції та зниженням багатьох якісних характеристик населення. Існує необхідність дослідити демографічні питання і їх взаємозв'язок з урбанізаційними процесами для виявлення механізмів подолання демографічної кризи у державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міські поселення є складними формами розселення та господарювання, тому багато відомих вчених різних галузей знань досліджували різноманітні аспекти урбанізації. Серед українських дослідників, насамперед, необхідно виділити таких: Гладкий О.В., Доценко А.І., Заставний Ф.Д., Кубійович В.М., Олійник Я.Б., Паламарчук М.М., Пересекін В.М., Пітюренко Ю.І., Степаненко А.В., Топчієв О.Г., Шаблій О.І., Шевчук Л.Т., та інші.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Метою даної статті є виявлення рівня і розкриття шляхів взаємовпливу демографічних та урбанізаційних процесів в Україні.

Для досягнення мети необхідним є дослідження територіальної структури міст і систем розселення, встановлення типів міст і характеру їх розвитку; виявлення характерних рис демографічних процесів в Україні та розкриття сучасного стану урбанізаційних та демографічних процесів в Україні, факторів впливу і взаємодії між цими процесами, проведення аналізу раціональності нинішнього стану; виявлення проблем розвитку і обґрунтування рекомендацій щодо можливих управлінських дій для їх вирішення в найближчому майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Протягом віків український спосіб життя, українська ментальність сформувалися переважно під впливом землеробської культури. Весь спосіб життєдіяльності українця був визначений природними циклами і мав прив'язку до сільськогосподарського укладу життя.

Історичний тип сільського розселення в Україні виник як наслідок крупного «маєткового» землеволодіння, яке в доіндустріальні часи потребувало великих витрат ручної праці. Для такого розселення найбільш зручною формою розміщення хліборобського населення були ареали суцільної садибної забудови із значною кількістю мешканців уздовж вулиць і проїздів.

Розвиток вугільної і важкої промисловості на початку XVIII ст. став стимулом для розвитку міст, що в свою чергу спричинило певні демографічні зміни. Особливості міських поселень впливають на соціальну і демографічну структуру населення, спосіб життя, і параметри психологічного здоров'я населення.

Урбанізація спричинюється як демографічним вибухом, так і індустріалізацією та науковим прогресом. Одним із проявів урбанізації XX ст. є адміністративні перетворення сіл на міські поселення, що зазвичай проходять двома шляхами: один з них – через включення приміських сіл в межі вже існуючих міських поселень, інший – в результаті надання сільським населеним пунктам статусу СМТ (селищ міського типу). Іншим проявом є посилення масових переїздів сільських жителів до міст. Рушійною силою цих рухів було прагнення покращити свій добробут, що в уяві асоціювалось з прикладанням праці в місті. Саме завдяки міграційному притоку з сіл і став можливим процес сучасної урбанізації.

Зміни системи розселення у XX ст. Протягом XX століття українське село пройшло кілька етапів історичних перетворень і стало своєрідною ареною для соціальних і економічних експериментів. Такі історичні потрясіння і їх довгострокові наслідки в соціальній і культурній сфері визначили характер структурних змін сільського населення. В результаті всіх цих подій Україна разом з іншими постсоціалістичними та економічно розвиненими країнами опинилася у вирі демографічної трансформації та модернізації. Однак, специфіка цих процесів в Україні проявилася у феномені «надсмертності», який водночас з низькими показниками народжуваності призвів до прискореної депопуляції [6].

Такі чинники, як форсована індустріалізація, суцільна колективізація, голодомор 1932-1933 рр. та масові репресії посилили урбанізаційні процеси, які, як і міграційні, мали керований характер. В Україні будувалися нові міста, реконструювалися старі, зростала чисельність міського населення за рахунок керованих міграцій сільського населення, що призводило до зростання робочого класу. У 1940 р. в Україні вже було 255 міст, у т.ч. 79 – республіканського та обласного підпорядкування, 459 селищ міського типу. Загальна чисельність населення України досягла 41,3 млн. осіб, з них – 14 млн. становило міське населення (34%), а 27,3 млн. осіб – сільське (66%).

У 1930-1940 р. частка міського населення на Донбасі становила 74%. У Ворошиловградській області міське населення становило 65,7%. У Сталінській області міське населення досягло 78,1%. Кількість міст досягла 54, а поселень міського типу – 144. Шість міст мали понад 100 тис. мешканців.

Жахливими наслідками обернулись для України потрясіння I половини ХХ ст. Через надмірну смертність населення у кризові періоди (1918–1923, 1932–1933, 1937–1938, 1941–1947 рр.) Україна у її сучасних територіальних межах втратила 13,5 млн. людських життів, у тому числі 6,6 млн. осіб працездатного віку. Зокрема, втрати від надсмертності під час Голодомору 1933 р. становлять 3,8 млн. осіб (в т. ч. 1,5 млн. осіб у віці 25–64 роки), у роки Другої Світової війни – 6,5 млн. осіб (в т. ч. 3,5 млн. осіб у віці 25–64 роки). Середня очікувана тривалість життя в Україні у 1933 р. становила лише 11,3 року для чоловіків та 14,8 року для жінок; у 1942 р. – 17,7 та 25,6 року відповідно.

З другої половини ХХ ст. почався активний процес розбудови міст як центрів розваг і відпочинку – так звана «рекреаційна» урбанізація. Її темпи співставні з темпами індустріальної урбанізації. Наприклад, в Україні виникли такі міста-курорти як: Євпаторія, Алушка, Алушта, Ялта, Скадовськ, Генічеськ, Миргород, Хмельник, Трускавець, Моршин, тощо, утворюючи в окремих випадках лінійні агломерації (наприклад, Велика Ялта).

У 1952 р. частка міського населення на Донбасі становила вже 78,4 %, тоді як у СРСР в цілому вона дорівнювала 40 %, а в середньому по Україні – 37,5 %. Харківська та Дніпропетровська області мали 52-54% міського населення. Найменше його було у Вінницькій і Хмельницькій областях – по 12%, Рівненській – 13%, Тернопільській, Черкаській – 14%.

Порівняно з переписом 1939 р. перепис населення 1959 р. зафіксував як високу динаміку зростання як чисельності міського населення загалом, так і кількості міських населених пунктів. Усього чисельність міського населення за цей період збільшилася на 41,1%, у тому числі населення міст – на 35,7%, поселень міського типу – на 65,5%.

Найбільш високий рівень дітородної активності за радянських часів в Україні спостерігався у 1925–1926 рр. Високі темпи індустріалізації країни, масове залучення жінок до суспільного виробництва, примусова колективізація сільського господарства, голодомор і репресії 30-х років –

все це зумовило вищі темпи скорочення народжуваності, ніж у дореволюційний період.

За даними перепису 1959 р. в Українській РСР нараховувалось 1 076 міських поселень, з них – 332 міста та 744 селища міського типу. При цьому, міст із населенням до 3 тисяч осіб нараховувалось 9, міст із населенням у 3-5 тисяч осіб – 25, міст із населенням від 5 до 10 тисяч осіб - 61, міст із населенням від 10 до 20 тисяч осіб – 98, міст із населенням від 20 до 50 тисяч осіб – 90, від 50 до 100 тисяч осіб – 25, від 100 до 500 тисяч осіб – 19, від 500 тисяч осіб – 5.

Почали формуватися міські агломерації Києва, Харкова, Дніпропетровська, Сталіно (Донецька), Одеси, Львова. Підсумком урбанізаційних процесів стало те, що у 1965 році в УРСР 50,5 % населення було міським: на той час існувало 829 селищ міського типу, 370 міст, у т.ч. 113 – республіканського та обласного підпорядкування. Кількість сільських районів досягла тільки 394, кількість сільських Рад – 8486. Зросла кількість районів у містах – з 74 в 1960 р. до 83 в 1965 р. [5]. В 1967 р. систему АТУ УРСР становили 25 областей, 2 міста республіканського підпорядкування, 475 районів, 111 міст обласного підпорядкування, 8555 сільських, 762 селищних та 273 міських рад.

Перепис населення 1979 р. зафіксував продовження динаміки зростання як чисельності міського населення загалом, так і кількості міських населених пунктів. Чисельність населення УРСР зросла з 47,1 млн. осіб у 1970 р. до 49,8 млн. осіб наявного населення, тобто на 2,7 млн. осіб або 5,4 %. Міське населення збільшилася з 19147 тис. чол. в 1959 р. до 25688 тис. чол. й склало 55%. Саме у 1970-і роки вперше в УРСР стало переважати міське населення. Широкого поширення набуло створення малих монофункціональних промислових міст за рішенням ЦК КПРС, відомств і міністерств щодо створення єдиного економічного комплексу СРСР.

На той час переважало домінування економічних пріоритетів над соціальними. Промислове виробництво визначало чисельність населення у містах, при цьому обсяги виробництва визначалися галузевими міністерствами через п'ятирічні плани. Рішення про розміщення підприємств приймали без врахування місцевої специфіки розселення населення та природних особливостей територій. Багато соціальних проблем сьогодення в державі корінням сягають 70-80-х рр. минулого століття, коли у малих та середніх містах УРСР розміщували філії підприємств, які були розташовані на відстані тисяч кілометрів від інших складових промислового комплексу. Частим явищем було завезення робочої сили до цих підприємств.

Переселення величезних мас людей до міст у 60-ті – 70-ті рр. при тотальній відбудові країни після війни натрапляло на проблему малої забезпеченості житловим фондом (яку намагалися вирішити шляхом зведення тимчасового житла – т. зв. «хрущовок»), що призвело до зниження народжуваності через відкладення, або відміну у планах третіх і наступних народжень дітей.

Якщо до середини 1970-х років падіння частки третіх і наступних народжень спостерігалось в усіх країнах Європи, то, починаючи з другої половини 1970-х, у країнах західної й північної частин континенту почала зростати частка цього показника і два десятиліття її значення було стабільним і відносно високим. Наступний етап зменшення даної частки в країнах Європи розпочався у другій половині 1990-х і триває досі. Зменшення йде повільними темпами, але воно доволі стабільне. В Україні незначне підвищення частки народжень третьої, та наступних дітей відбулось у середині 1980-х років, як результат активізації демографічної політики у 1982–1983 рр.

Сільське населення зменшилося з 22,7 млн. осіб в 1959 р. до 21,4 млн. осіб в 1970 р., тобто з 54% до 45% від загальної чисельності населення УРСР. За даними перепису 1979 р. кількість міських поселень в Українській РСР зросла з 1248, з них – 332 міст та 861 селище міського типу до 1313 населених пунктів, з них – 406 міст і 901 селище міського типу. Зокрема, значно зросла кількість середніх міст. Найбільш урбанізованими залишалися Донецький і Придніпровський економічні райони. У Донецькій області міське населення досягло 89%, у Ворошиловградській (Луганській) області воно становило біля 85%, на території Дніпропетровської області – 80%, у Харківській – 75%, Запорізькій – 71%, а у Кіровоградській та Сумській областях міське населення перевищило 50%, у Полтавській області міське населення майже дорівнювало сільському.

На заході України єдиною урбанізованою областю була Львівська область, де чисельність міського населення досягла 53% від загальної чисельності населення області. До неї наближалася Київська область, у якій міське населення склало 45%. Далі йшли Житомирська, Черкаська і Чернігівська області, де частка міського населення складала 44 % від чисельності населення цих областей, в Волинській області міське населення досягло 40%. Проте у семи областях чисельність міського населення тільки перевищувала 30% й коливалася у межах від 31% до 38%.

Останні підвищення рівня народжуваності, між якими існував глибокий і тривалий спад протягом 1990-х років, спостерігались в Україні у середині 1980-х (що було пов'язано із запровадженням відповідних демографічних заходів у листопаді 1982 р.) та починаючи з 2002 р., коли мірою виходу із соціально-економічної кризи в Україні сформувалися певні передумови для «підключення» механізму посткризової компенсації. Економічна криза 1990-х років стала основною причиною занепаду соціальної інфраструктури сільської місцевості. Руйнація соціальної інфраструктури села, масове безробіття серед сільських жителів, падіння життєвого рівня селян є наслідком безсистемного та не послідовного розв'язання завдань аграрної реформи в Україні.

Українські села об'єднані між собою з міськими поселеннями переміщеннями людей, товарів та інформації в системі розселення. Головним системоутворюючим чинником систем розселення є зв'язки, що базуються на повсякденних і періодичних трудових та культурно-побутових

переміщеннях людей. Умови життєдіяльності сільського населення пов'язані зі специфікою способу життя, що проявляється не стільки у придатності сільськогосподарських земель, скільки у наявності близько розташованого міста, куди мешканці можуть здійснювати маятникові міграції.

Якщо поблизу такого міста нема, то люди просто виїжджають із села. В сучасній Україні наявні п'ять рівнів системи сільського розселення: хутір, – рядове село, центральне село, кущовий центр, райцентр. З них основними є два – центральні села зі своїми сферами впливу (тут в основному замикаються зв'язки добового циклу) і райцентри з їх сферами впливу (на цьому рівні в основному замикаються зв'язки тижневого циклу) [4].

Відображення сальдо міграцій населення у розрізі типів поселень, дає уявлення про зміни механічного руху населення у містах і селах (рис. 1).

Рис. 1 – Динаміка сальдо міграцій населення в Україні за типом поселення [2].

На відміну від сільського розселення, мережа міст України відзначається більшою стабільністю, нижчими є й темпи зменшення міського населення. Більша стабільність мережі міського розселення порівняно з сільським є прямим наслідком багатолюдності, тобто ефекту концентрації в містах місць працевлаштування і відповідно населення. Це, в свою чергу, спричиняє локалізацію тут об'єктів соціальної, транспортної та інших видів інфраструктури, що підтримує інерцію концентрації.

Розуміння тенденцій і структури народжуваності за типом поселення надає графік сумарного показника народжуваності на одну жінку в Україні за період з 1989 року (рис. 2), який ілюструє ситуацію з природним рухом населення.

Як можна побачити, у двадцятому столітті відбувається перший в історії України прецедент урбанізації, хоча вона й не проходила еволюційним шляхом, а була тісно пов'язана із державною політикою. Урбанізація значно вплинула на природний і механічний рухи населення. У 90-х роках відбулась їх дестабілізація, що була зумовлена економіко-соціальними чинниками, певна нормалізація спостерігається лише у новому десятилітті.

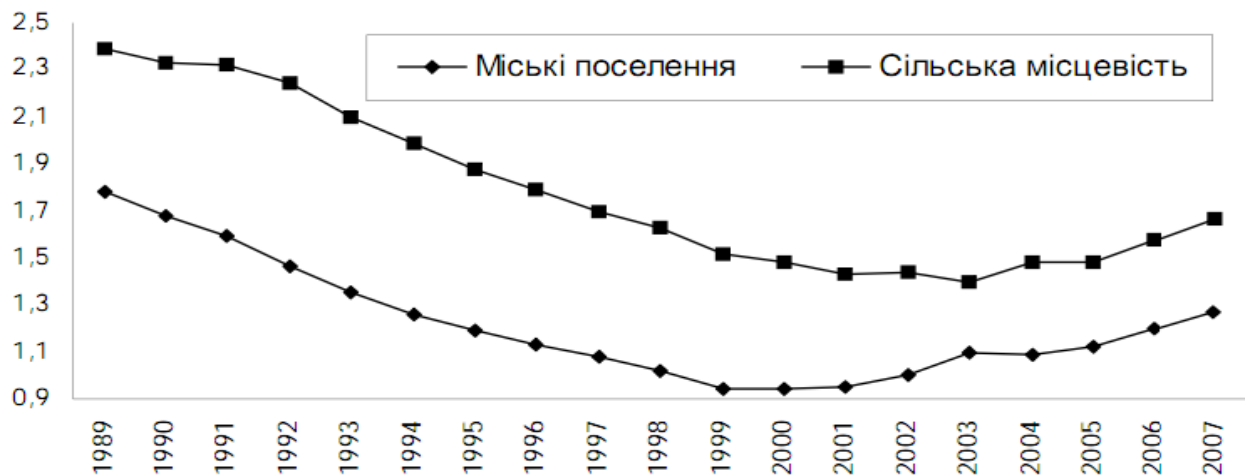

Рис. 2 - Зміни структури народжуваності в Україні за типом поселення [4].

Зміни статеві-вікової структури населення. У нашій країні як спад народжуваності 1990-х – початку 2000-х років, так і новітнє підвищення її рівня більш чітко вираженим виявилось у міських поселеннях порівняно з сільською місцевістю. Так, середньорічні темпи зниження чисельності новонароджених протягом 1990–2001 рр. у міських поселеннях становили 5,5%, тоді як у сільській місцевості – 3,8%, а загальний коефіцієнт народжуваності протягом 90-х років знижувався щорічно у середньому на 5,0% у містах проти 3,0% у сільській місцевості. З початку 2000-х рр. загальний рівень народжуваності у міських поселеннях країни підвищувався з середньорічним темпом у 4,8%, а у сільській місцевості відповідний темп приросту становив 2,2%.

Тон загальним змінам вікової структури жінок задає міське населення, у якому загальна частка жінок фертильного віку, починаючи з 2004 р. поступово зменшується, лише зі зростанням частки жінок у найбільш активному дітородному віці (20–29 років) серед усіх жінок віком 15–49 років. На відміну від міських поселень, частка жінок дітородного віку у сільському населенні продовжує підвищуватись.

У результаті протилежно спрямованих тенденцій зміни часток жінок репродуктивного віку у міському та сільському населенні, різниця між показниками у 2007 р. порівняно з початком 90-х років ХХ ст. скоротилась у 1,5 рази. Так, у містах до 1995 р. вона доволі швидко скорочувалась, а з 1998 р. збільшується, причому в останнє п'ятиріччя – прискореними темпами. У сільській місцевості питома вага найактивніших щодо дітонародження вікових груп жінок протягом 90-х років варіювала неістотно, протягом 2000–2005 рр. – зменшувалась, і лише у 2006–2007 рр. збільшувалася [3].

Вікова інтенсивність народжуваності значно диференціюється за типом поселення. Зміни у народжуваності, що відбулися за останнє десятиріччя, хоча й мають однакову тенденцію, але є різними в міських поселеннях і сільській місцевості. Загальним для різних типів поселень виявилось зниження інтенсивності дітонароджень у молодших репродуктивних контингентах жінок та її підвищення – у старших. У сільській місцевості підвищення дітородної активності жінок віком старше

25 років істотно поступалося аналогічному зростанню в міських поселеннях. У жінок віком 25–29 років у 2007 р. порівняно з 2001 р. народжуваність у містах зросла на 42,4% проти 32,1% у селах; у жінок віком 30–34 роки – на 72,0% у містах проти 48,4% у селах; у жінок віком 35–39 років зростання становило 2,1 і 1,5 рази відповідно [3].

Максимальні рівні повікової народжуваності у різних типах поселень також спостерігаються у різному віці. У сільській місцевості цей рівень був притаманний 22-річним жінкам і сягав 136,1‰; у міських поселеннях 25-річні жінки виявили найвищу дітородну активність (89,7‰), але вона була у 1,5 рази нижчою, ніж у сільській місцевості. У цих відмінностях втілюється специфіка дітородних установок та, зрештою, рівнів дітності міської й сільської сім'ї.

Різні рівні демографічного «навантаження» у різних типах поселень впливають не лише на демографічні передумови формування рівнів життя в містах і селах, а й на рівень побутового навантаження на жінок, оскільки виховання дітей і догляд за членами сім'ї похилого і старечого віку – в основному обов'язок жінки. Перевищення «навантаження» на працездатне населення непрацездатним в селах порівняно з містами є важливим структурним демографічним чинником формування рівнів життя в містах і селах, що не може не впливати на інтенсивність демографічних процесів, а отже, в кінцевому підсумку – на динаміку чисельності населення і його вікових контингентів [4].

Іншим вагомим чинником є рівень середнього доходу на душу населення. Різниця між середніми доходами на душу населення в містах і селах досить значна. В містах оплата житла становить лише незначну частину загальних витрат на його спорудження і обслуговування, тоді як у селах утримання одноповерхового будинку повністю лягає на плечі власника. Крім того, міське населення користується значно більшими коштами на інші види соціальних витрат з розрахунку на одного жителя.

Зміни показників сільського населення. Сільське населення України невпинно зменшувалося починаючи з 80-х років ХХ ст., а головними причинами цього були урбанізація та природне зменшення кількості населення в окремих регіонах. Міжрегіональні відмінності динаміки чисельності сільського населення були досить суттєвими – якщо на сході та північному сході воно зменшувалося, то на заході – повільно збільшувалося. Усталені тенденції були порушені кризовими процесами в економіці упродовж 90-х років ХХ ст. Аналіз темпів скорочення сільського населення адміністративних районів України упродовж 1989–2009 рр. показав, що в цілому для країни воно зменшилося майже на 14%. При цьому і міжрайонні, і внутрішньорайонні варіації є дуже значними [1].

Загальний соціально-економічний занепад села найбільш відчутно проявився у динаміці та структурі демографічних процесів. Негативні тенденції набули особливого розмаху з 1979 р., коли у сільській місцевості України почалась депопуляція, яка з часом перетворилась на основну складову скорочення загальної чисельності населення. За 1979–2006 рр.

чисельність сільського населення держави зменшилась з 19243 тис. осіб до 14869 тис. осіб, тобто сільська місцевість втратила 4374 тис. осіб, у тому числі за 1991–2006 рр. – 1990 тис. осіб. Водночас міське населення за 1979–2006 рр. збільшилося майже на 1,3 млн. осіб, за 1991–2006 рр. – зменшилось на 3,3 млн. осіб [4].

Характерною рисою міграційної ситуації в сільській місцевості України є постійне помітне переважання вибуття молоді над її прибуттям. Лише у період значного міграційного приросту населення України (1991–1992 рр.) до сіл нашої країни прибувало більше осіб віком 14–28 років, ніж вибувало. Однак і тоді додатне сальдо міграцій молоді у сільській місцевості забезпечувалося виключно за рахунок міждержавних міграцій.

По відношенню до міських поселень села завжди виконували роль донора молоді. Навіть у другій половині 1990-х років, коли спостерігалася стійка тенденція переважання притоку міських жителів до сіл над зворотним потоком, сальдо міграцій вікової групи 15–28 років у сільській місцевості залишалося від'ємним [4]. Лише у вікових групах 22–23 роки – віці, коли до села повертається частина його колишніх мешканців, які закінчили навчання у вищих навчальних закладах, кількість прибулих до сільської місцевості дещо перевищує чисельність вибулих. Україна – одна з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі, де зовнішня трудова міграція стала об'єктивною реальністю сьогодення.

Показник щільності сільського населення тісно корелює з показником кількості сільського населення, хоча є й певні відмінності. Загалом перелік районів, де має місце зростання щільності населення сіл, майже точно співпадає з переліком районів, де спостерігалася зростання кількості сільського населення. Вивчення щільності сільського населення треба проводити не лише з позиції оцінки її змін, а аналізувати абсолютні значення. За 1989-2009 рр. пересічна щільність сільського населення в Україні зменшилася з 30,8 до 26,4 осіб/км².

Міжрайонні відмінності у щільності сільського населення та їх динаміка вочевидь є підтвердженням гіпотези про зростання концентрації населення у приміських районах, а також на територіях із більш сприятливими природними передумовами. Практично у кожному із регіонів, за винятком Закарпатської, Івано-Франківської та Кіровоградської областей щільність сільського населення є найвищою у районах, центрами яких є обласні міста, або на території яких вони розміщуються.

Водночас у цілому для України різниця у щільності сільського населення центральних і периферійних районів є досить суттєвою і тут винятків із правил немає. Наприклад у Рівненській області щільність сільського населення в приміському районі вища за щільність у периферійних районах у 2 рази, у Київській області – у 6 разів, Черкаській – 5 разів [1].

Депопуляція у сільській місцевості зумовлена багатьма чинниками, зокрема, такими як зниження народжуваності внаслідок значного міграційного відтоку молоді, погіршення стану здоров'я, підвищення

смертності сільських жителів, а також старіння населення. Загальні показники втрат сільської людності можна «розщепити» на дві засадні компоненти: «інтенсивна» компонента – внаслідок зростання смертності, «структурна» компонента – через постаріння населення та зміну його вікового складу.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Суттєвим чинником міграційних переміщень сільського населення в пострадянський період стало реформування економіки у контексті переходу до ринкових відносин що проявилось головним чином у розформуванні колгоспів і не наданні жителям сіл адекватних альтернативних рішень. Динаміка зайнятості у сільському господарстві та пов'язаних з ним послугах в Україні за останні п'ятнадцять років характеризується скороченням чисельності працівників. Подолання нераціональної структури зайнятості передбачає, перш за все, створення досконалих законодавчих і правових норм у аграрній сфері, що зробило б її перспективною.

Довготривала міграція молоді з сіл у міста, обумовлена гіршими, порівняно з міськими поселеннями, умовами життя та праці, стала звичним поведінковим стереотипом і призвела до «вимивання» із сільської місцевості найбільш фізично міцних та активних контингентів молодого населення і, як наслідок, – до формування високого рівня постаріння населення і скорочення демографічної бази відтворювальних процесів, руйнації продуктивних сил села, зростання кількості вимираючих та занепадаючих поселень, обезлюднення територій.

Індекс якості життя у великих містах вище, ніж у малих містах і в сільській місцевості, тут вища тривалість життя і нижча дитяча смертність, більш кваліфікованою є медична допомога, ширші можливості одержати роботу, вищі номінальні зарплати, комфорт і т. д. Важливими рисами є також зміна людини у місті, яка виявляється у розширенні кола потреб, підвищенні вимог до якості життя, змінах норм поведінки, культури та інтелектуальної діяльності.

Демографічні фактори найбільше впливають на розміщення трудомістких та наукоємних галузей, які тяжіють до міст, бо розміщення цих підприємств здебільшого залежить від наявності робочої сили та, зокрема, висококваліфікованих кадрів.

Разом з нарощуванням промислового потенціалу, створенням нових галузей виробництва у великих містах зростає чисельність населення. Сучасні великі міста – це центри зосередження багатогалузевої промисловості, наукоємних і трудомістких галузей, розгалуженої транспортної мережі в густо населених житлових масивах, тут існують наукові й вищі освітні установи різних рівнів і напрямків роботи і, як наслідок, – велика концентрація людей розумової праці. У містах розміщуються вищі прошарки суспільства, політична й фінансова еліта, видатні митці тощо.

Привертає увагу той факт, що в Україні практично відсутній рух кривої народжуваності по висхідній у багатших групах населення, тобто у

тій частині, де має проявлятися позитивний вплив високого рівня добробуту на дітородну активність. Даний феномен можна пояснити як відносно низьким (порівняно з розвинутими країнами) рівнем та якістю життя населення (навіть нечисленних заможніших його верств), так і нестабільністю загальної соціально-економічної ситуації вже протягом останніх двох десятиріч, що аж ніяк не сприяє формуванню необхідної для народження і виховання дітей упевненості у майбутньому навіть тих груп населення, які мають відносно високий рівень поточних доходів і добробуту, бо внаслідок перетворення дітей з «центрів прибутку» на «центри витрат» більшість людей нині не бачить мінових перспектив вкладень у дітей і присвячує відтворенню наступних поколінь мало зусиль.

Урбанізація та індустріалізація, а особливо перехід до постіндустріального розвитку, зумовлюють якісні зміни в необхідній освіті та збільшенні кількості професій, зміну вимог щодо професійної підготовки та кваліфікації робітників. Урбанізація позитивно позначається на якісних параметрах трудового потенціалу, зокрема на його освіті, професійній підготовці та ін., бо в містах знаходяться університети, училища, коледжі.

Як можна побачити, з економічної та інфраструктурної точок зору міста є більш привабливими, але екологічні показники якості життя в містах залишаються дуже низькими. В міське повітря потрапляють викиди оксидів вуглецю, парів асфальту, вуглеводнів, оксидів азоту, сполук, що містяться в бензині, гумі. Навіть, якщо вміст забруднювачів в повітрі незначний, їх сумарна кількість, яка потрапляє в організм людини при диханні, може виявитись небезпечною. Надмірна кількість чадного газу в повітрі призводить до швидкої втомлюваності людини, головного болю, запаморочення, ослаблення пам'яті, порушення діяльності серцево-судинної та інших систем організму.

В останні десятиліття у великих містах постає проблема з водопостачанням населення. Вирощувана поблизу міст сільськогосподарська продукція забруднена пестицидами, гербіцидами, важкими металами та іншими речовинами. Електромагнітні поля, які створюють радіопередавачі, телецентри, радіолокатори, побутова техніка, погіршують самопочуття людей, порушуючи процеси в організмі, знижуючи продуктивність праці і негативно впливаючи на показники біологічного і психосоматичного здоров'я міських жителів. Для запобігання останнього необхідно налагодити інфраструктуру заміського відпочинку. Також через взаємодію людей різних груп виникають конфлікти цінностей. Спричинюють їх відмінні погляди на певні цінності і питання щодо значущих аспектів соціального життя у різних індивідів та соціальних груп. Це може призвести до соціальної дезорганізації, що є небезпечним для суспільства.

В подальшому необхідним є вивчення можливостей впливу на взаємовідношення демографічних та урбанізаційних процесів з тим, щоб направити його на подолання гострої демографічної кризи, яка є однією з найбільших загроз для стабільності українського суспільства.

Список літератури

1. Барановський М. О. Демографічні та розселенські зміни у розвитку сільських територій України / М. О. Барановський // Економіка та соціальна географія. – 2011. – Вип. 1(62). – С. 64-73.
2. Майданік І. П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав / І. П. Майданік – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 176 с.
3. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. [Електронний ресурс] – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – 288 с.
4. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. [Електронний ресурс] – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.
5. Основні соціально-економічні показники міст за 2010 рік [Електронний ресурс] / Асоціація міст України, К. – 2011. – Режим доступу до публікації: http://www.auc.org.ua/sites/default/files/files/Основн_%20соц_ально-економ_чн_%20показники%20м_ст%202010%20На%20сайт1.pdf
6. Смертність населення України у трудоактивному віці / Відпов. ред. Е. М. Лібанова. – К. : Ін-тут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 211 с.

Стренгалюк А. В. Взаєморозвиток урбанізаційних та демографічних процесів в Україні.

Розглянуті питання історичного розвитку та сучасного стану урбанізаційних та демографічних процесів на території України. Розкриті соціально-економічні чинники формування міст та демографічних систем у державі, а також виявлено взаємозв'язок і взаємовплив демографічних показників з процесами урбанізації.

Ключові слова: урбанізація, демографія, міграції, народжуваність, розселення, перепис.

Стренгалюк А. В. Взаиморазвитие урбанизационных и демографических процессов в Украине.

Рассмотрены вопросы исторического развития и современного состояния урбанизационных и демографических процессов на территории Украины. Раскрыты социально-экономические факторы формирования городов и демографических систем в государстве, а также выявлена взаимосвязь и взаимовлияние демографических показателей с процессами урбанизации.

Ключевые слова: урбанизация, демография, миграции, рождаемости, расселения, перепись.

Strenhaliuk A. V. Development of both urbanistic and demographical processes in Ukraine.

Aspects of historical development and current state of urbanization and demographic processes in Ukraine as well as the social and economic factors of cities and demographic systems growing are outlined in the article. The relationship and mutual influence of demographics and urbanization processes are identified.

Keywords: Urbanization, demography, migration, fertility, resettlement, census.

Надійшла до редколегії 24.01.2013